

Наукова школа

доктора біологічних наук, професора

ЦОНЄВОЇ

Тетяни Миколаївни

“Вікові особливості адаптації до м’язової діяльності
різного характеру”

Віхи життя і творчості Т.М. Цонєвої

Яскравою зіркою, що горіла все своє життя і залишила слід у нашій пам'яті назавжди, була Цонєва Тетяна Миколаївна, доктор біологічних наук, професор, УЧИТЕЛЬ за фахом, УЧИТЕЛЬ за посадою, УЧИТЕЛЬ за душевним покликом, УЧИТЕЛЬ від Бога. Надзвичайно обдарована, цілеспрямована, працездатна і працелюбна, вимоглива і водночас коректна, тактовна, душевна, висококваліфікований спеціаліст, улюблениця всіх студентів, аспірантів і співробітників.

Тетяна Миколаївна Цонєва народилася 6 липня 1921 року в м. Одесі, в сім'ї ученого. Батько, Микола Степанович Цонєв, професор, завідував кафедрою, був деканом хімічного факультету Одеського університету. Під час Великої Вітчизняної війни перебував в евакуації разом з ВНЗ, в якому працював. Не оминула ця доля і студентку Медичного інституту Тетяну Цонєву. Шлях її в евакуації пролягав через міста Краснодар, Махачкалу, Майкоп, де вона перевелася до Одеського університету на біологічний факультет і пізніше, разом з університетом, була евакуйована до м. Байрам-Алі. У 1944 році закінчила навчання в університеті вже у рідному місті Одесі. У цьому самому році вступила до аспірантури, після закінчення якої у 1948 році захистила дисертацію і здобула науковий ступінь кандидата біологічних наук.

Трудову діяльність розпочала старшим науковим співробітником НДІ зоології і біології Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, пізніше старшим науковим співробітником НДІ судової експертизи, після ліквідації якого в 1951 р., перейшла до Одеського педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського на посаду старшого викладача.

У 1960 році була обрана за конкурсом завідувачем кафедри природознавства, пізніше – анатомії і фізіології, яку безперервно очолювала до 1991 року. Останні роки, до самої смерті 18 вересня 1996 р., працювала професором цієї кафедри. У період з 01.09.70 р. по 10.03.72 р. паралельно виконувала обов'язки проректора з наукової роботи.

Її педагогічна діяльність складна та багатогранна: навчальна, методична, наукова та організаційно-виховна. Тетяна Миколаївна досконало володіла всіма якостями педагога і науковця, часто проявляла віртуозність у своїй роботі.

Цонева Тетяна Миколаївна в 1960 році

Як лектор, викладач вона була неперевершеною. Лекції, лабораторні заняття проходили на високому науково-методичному рівні, при високій активності і зацікавленості слухачів. Використовуючи новітні дані з фізіології людини, фізіології фізичного виховання і спорту, вона вдало знаходила практичний вихід поданим фактам. Кожний студент відчував персональну потребу у викладених відомостях і уявляв можливість їх реалізації у майбутній діяльності. Знаючи багатьох студентів з різних боків, вона майстерно використовувала і враховувала їхні сильні і слабкі якості.

Не шкодуючи особистого часу, Тетяна Миколаївна багато працювала зі студентами, що навчалися за індивідуальним графіком позаурочно. Це студенти, які стали у свій час чемпіонами СРСР, світу, Олімпійських ігор та ін. За це їй вдячні Маргарита Ніколаєва, Сергій Петренко, Віктор і Володимир Петренки, Микола Мільчев та багато інших.

Тетяна Миколаївна багато уваги приділяла вдосконаленню навчального процесу, підвищенню кваліфікаційного рівня викладачів. Усе найкраще, нове,

що вона знаходила чи бачила в інших ВНЗ, упроваджувала в роботу. Проводилися відкриті заняття, методичні семінари, готувалися методичні посібники, запрошувалися видатні фахівці з інших міст. З лекціями виступали професори А.А. Віру (м. Тарту), Р.Є. Мотилянська, В.С. Фарфель (м. Москва), В.В. Розенблат (м. Свердловськ), О.Б. Сологуб (м. Ленінград) та ін.

Тетяна Миколаївна виступала не тільки як УЧИТЕЛЬ студентів, але і як УЧИТЕЛЬ учителів. Під її впливом формувалася і розширювався викладацький склад кафедри, факультету. До учнів Тетяни Миколаївни з гордістю відносили себе професори Є.Г. Горбачов, В.Д. Палига, В.С. Соколовський, доценти Г.Ф. Альохіна, К.Л. Івкіна, В.О. Скобелев, а в наш час, наставники та вихователі студентів: академік О.Я. Чебикін, професори Б.Т. Долинський, І.І. Ільїн, Ф.І. Казанжи, Ю.О. Міхальов, Б.Г. Шеремет, доценти А.Г. Белінова, А.І. Дудник, О.В. Пертая, А.І. Босенко та багато інших.

Викладачі кафедри анатомії і фізіології у 1972 році:

*Перший ряд: А.Ф. Касім, Г.Ф. Альохіна, П.М. Цонєва, К.Л. Івкіна, О.А. Супряга;
другий ряд: А.З. Найман, А.І. Дудник, М.А. Пурчинський, Н.О. Власова, В.О. Кевко-Жукова*

Однією з яскравих і сильних якостей Тетяни Миколаївни була наукова діяльність. Вона була захоплена і на все життя їй віддана, в хорошому розумінні слова “хворіла” нею, постійно вдосконалювалася в цьому напрямі. Без наукової літератури Тетяну Миколаївну не можливо було уявити. У трамваї, поїзді, на зборах чи на лавочці в хореографічній школі, куди вона водила онуку, завжди її бачили за роботою. Усі можливі з’їзди, конференції, семінари проходили за її участю. Вона організовувала подібні форуми і в Одесі. Обізнаність, обґрунтованість і глибина наукових поглядів заслужено висунули її в ряди видатних учених. З багатьма з них встановилися безкорисні дружні стосунки. Не називаючи прізвищ (їх дуже багато), відзначимо декілька установ, з якими підтримувалися наукові зв’язки чи виконувалася спільна науково-дослідна робота. Це Київський, Львівський, Сімферопольський, Ленінградський та ін. інститути фізичної культури, науково-дослідний інститут дітей і підлітків АПН СРСР, педагогічні інститути міст Кіровограда, Миколаєва, Херсона, Києва, Москви, Харківського, Тартуського та ін. університетів.

У 70-80 роки минулого століття відбувалась інтеграція науки, під впливом якої розвиток досліджень фізіолого-педагогічного спрямування здійснювалось за єдиною програмою, яка включала два напрями – це фізіологія розвитку дитини та адаптація школярів до навчальних і фізичних навантажень (науковий керівник академік А.Г. Хрипкова). До виконання цих тем була залучена велика кількість педагогічних інститутів, серед яких одну з ведучих ролей належала нашому закладу завдяки створенню лабораторії вікової фізіології спорту, використанню оригінальних методик та ініціативі Т.М. Цонєвої, яка інтегрувала наукову діяльність всіх кафедр факультету фізичного виховання. Безпосереднім науковим керівником сумісних з НДІ вікової фізіології дітей і підлітків тем з 1982 року стає директор цього інституту академік РАО Д.В. Колесов. В НДІ стають можливими стажування, проведення сумісних досліджень, а, згодом, і навчання в аспірантурі. За плідну і якісну НДР керівництво АПН та НДІ неодноразово відмічало Тетяну Миколаївну і її колег.

Академік РАО, дійсний член РАО,
Хрипкова А.Г.

Академік РАО, дійсний член АПН СРСР
та РАО, *Колесов Д.В.*

Широта наукових зв'язків обумовила і широку спрямованість наукових пошуків. Водночас співробітники кафедри і лабораторії вікової фізіології спорту, що була відкрита при кафедрі у 1965 р. безпосередньо за ініціативою Тетяни Миколаївни, працювали над вирішенням кількох проблем. Але найбільш улюбленою науковою темою були функціональні резерви людини різного віку, статі і фізичної підготовленості. З'ясування механізмів, секретів їх розширення, без сумніву, позначились і на особистих функціональних можливостях Тетяни Миколаївни, які вона використовувала не тільки тривало, але й високоплідно. Результати досліджень лягли в основу багатьох дипломних робіт, кандидатських дисертацій, методичних посібників, монографій та ін.

Під керівництвом Т.М. Цонєвої підготовлені кандидати наук: А.І. Босенко, І.В. Осипова, В.В. Шутько, О.В. Кізима та ін.

Представниками наукової школи було досліджено особливості процесів функціональної адаптації центральної нервової та серцево-судинної систем при виконанні індивідуально-дозованих навантажень, м'язової роботи циклічного характеру «до відмови» нетренованих і тренуваних юних спортсменів та підлітків 12-13, 13-14 років. Виявлена здатність підлітків при повторному

виконані роботи «до відмови» підвищити її час та об'єм. Показано, що здатність до мобілізації резервів організму нетренованих підлітків обмежена у порівнянні з дорослими, а також їхніми ровесниками – юними спортсменами.

Вперше, безпосередньо в процесі м'язової діяльності підлітків, відбувалась реєстрація надповільних біоелектричних процесів головного мозку (омега-потенціалу), прихованих періодів простої та складної зорово-рухової реакції. Використання методів багатомірного факторного та регресійно-кореляційного аналізів дозволило розробити модель аналітичної залежності об'єму кінцевої роботи до довільної відмови в умовах різної мотивації від рівня фізичного розвитку і підготовленості.

У другій половині 80-х років були вивчені особливості мобілізації резервів витривалості у школярів старших класів (15-16 років) при напруженій м'язовій роботі до відмови, визначені фізичний розвиток і рухова підготовленість, рівень фізичної працездатності за умов виконання роботи зі звичайною та підвищеною мотивацією, з'ясовані функціональні можливості механізмів регуляції серцево-судинної та центральної нервової систем.

У 1991 році кафедру, а з нею і лабораторію вікової фізіології спорту, очолив А.І. Босенко – учень і послідовник Т.М. Цонєвої, яка залишалась одним із керівників наукової теми.

Створена за ініціативи Т.М. Цонєвої ще в 1965 році лабораторія поступово була обладнана різноманітним устаткуванням і постала своєрідним науковим центром допомоги тренерам і спортсменам, студентам і аспірантам у проведенні експериментальної частини досліджень, комп'ютерної статистичної обробки і аналізі отриманих даних.

На визнання наукових заслуг рішенням кафедри анатомії і фізіології ім'я Цонєвої Тетяни Миколаївни присвоєне заснованій нею лабораторії вікової фізіології спорту.

Вихователем Тетяна Миколаївна була в кожному мить спілкування. Будь-яке спілкування з нею водночас складало незабутнє враження на співрозмовника. Її життя, її робота, її ставлення до оточуючих вже мали виховний характер. Бути з

нею поруч і не відчувати цього – було неможливо. Такою вона залишилася в нашій пам'яті: великою, неординарною і водночас простою людиною, визнаним талановитим УЧИТЕЛЕМ.

За досягнення в науково-педагогічній і громадській діяльності Цонєва Тетяна Миколаївна відзначена рядом державних звань і нагород.

Віхи життя і діяльності

06.07.1921 – народилася в м. Одесі.

1929-1939 – навчалася в середній школі м. Одеси.

1939-1941 – навчалася в Одеському медичному інституті.

1941-1942 – навчалася в Краснодарському медичному інституті (в евакуації).

1942-08.1944 – навчалася в Одеському університеті, біологічний факультет (в евакуації, м. Байрам-Алі).

09.1944 – повернення до м. Одеси.

12.1944 – вступила до аспірантури на кафедру фізіології людини та тварин Одеського університету.

12.05.1948 – захистила кандидатську дисертацію, здобула науковий ступінь кандидата біологічних наук.

12.1948-04.1950 – старший науковий співробітник НДІ зоології і біології Одеського державного університету І.І. Мечникова.

04.1950-09.1951 – старший науковий співробітник Одеського НДІ судової експертизи.

09.1951-02.1954 – старший викладач кафедри природознавства Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д. Ушинського.

05.1954-09.1960 – доцент кафедри природознавства Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д. Ушинського.

09.1960-02.1991 – завідувач кафедри природознавства (перейменована у 1968 р. на кафедру анатомії і фізіології).

03.1965 – 02.1991 – завідувач лабораторії вікової фізіології спорту (на громадських засадах).

09.1970-03.1972 – виконувала обов'язки проректора з наукової роботи Одеського державного педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського.

08.1976 – здобула науковий ступінь доктора біологічних наук.

11.1977 – присуджено вчене звання професора.

04.1991-07.1991 – професор, в.о. зав. кафедри анатомії і фізіології.

07.1991-02.1992 – професор кафедри анатомії і фізіології.

02.1992-02.1995 – в.о. зав. кафедри анатомії і фізіології.

02.1995-09.1996 – професор кафедри анатомії і фізіології.

18.09.96 – день смерті.

Нагороди, почесні відзнаки

За тривалу і плідну науково-педагогічну роботу та громадську діяльність Т.М. Цоневій було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник вищої школи УРСР”, “Отличник просвещения СССР”; вона нагороджена медалями “За трудовую доблесть” та “А.С. Макаренко”, Почесною грамотою Міністерства народної освіти УРСР та ін.

Публікації про Т.М. Цонєву

1. Яцій О.М. (укладач). Бібліографічний покажчик наукових праць професорсько-викладацького складу та асистентів: Цонєва Тетяна Миколаївна // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2004. – №1-2. – С. 144.

2. История кафедры анатомии и физиологии / Коллектив кафедры // Адаптаційні можливості дітей та молоді: зб. матеріалів V наук.-практ. міжнар. конф. – Одеса, 2004. – С. 14-19.

3. Босенко А.І. Вчитель на все життя – Цонєва Тетяна Миколаївна // Адаптаційні можливості дітей та молоді: зб. матеріалів V наук.-практ. міжнар. конф. – Одеса, 2004. – С. 20-22.

4. Босенко А.І. Цонєва Тетяна Миколаївна – вчитель і науковець // Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження: матер. міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців / Під ред. Л.М. Голубенко, О.С. Цокур. – Одеса, 2005. – С. 152-153.

5. Босенко А.І. Вчитель на все життя // Это было недавно, это было давно.../ Сост. Болдырев И.А. – Одесса: “Друк.” – С. 31-36.

Наукові праці Т.М. Цонєвої

1. Восстановление функционального состояния центральной нервной системы у спортсменов после тренировочных занятий // Матер. науч. конф. по физиологии труда, посвященной памяти А.А. Ухтомского. – Ленинград, 1963. – С. 10-11 (в соавт.).

2. Выявление сдвигов функционального состояния нервной системы под влиянием мышечной работы // Лечебная физкультура и врачебный контроль: рефераты научн.-практ. конф. – Одесса, 1965. – С. 12-14 (в соавт.).

3. Изменение реактивности центральной нервной системы у спортсменов под влиянием тренировочных занятий // Матер. IX Всесоюзной конф. по физиологии, морфологии, биохимии и биомеханике мышечной деятельности. – Москва, 1966. – Т. 3. – С. 82-88 (в соавт.).

4. Изменения реактивности центральной нервной системы у спортсменов под влиянием тренировочных занятий // Труды Одесского отделения Украинского физиологического общества “Вопросы нейрофизиологии”. – Одесса, 1969. – С. 153-160 (в соавт.).

5. Сравнительные данные об изменении функционального состояния центральной нервной системы после нагрузок на скорость и выносливость // Выносливость у юных спортсменов: монография / общ. ред. Р.Е. Мотылянской. – Москва, 1969. – С. 176-180 (в соавт.).

6. Изменение кортикоидной активности надпочечников в процессе тренировки у юных спортсменов // Теория и практика физической культуры. – Москва, 1970. – № 6. – С. 48-50 (в соавт.).

7. Изменение показателей выносливости центральной нервной системы у юниоров-стайеров // Матер. IX Всесоюзн. науч. конф. по физиологии, морфологии, биомеханике и биохимии мышечной деятельности “Проблема выносливости в спорте”. – Свердловск, 1970. – С. 472-474 (в соавт.).

8. Динамика изменения функциональных показателей высшей нервной деятельности под влиянием ступенчатой мышечной нагрузки возрастающей мощности // Матер. X науч. конф. по возрастной морфологии, физиологии и биохимии. – Москва, 1974. – С. 304-305 (в соавт.).

9. Зміна функціональної активності центральної нервової системи у юних спортсменів // Фізіологічний журнал АН УРСР. – Київ, 1971. – № 1. – С. 33-37 (в соавт.).

10. Электроэнцефалографические показатели изменения функциональной активности нервной системы под влиянием мышечной деятельности у подростков 11-12 лет // Труды науч. конф. по возрастной морфологии, физиологии и биохимии. – Москва: Педагогика, 1971. – Ч. 1. – С. 229-232 (в соавт.).

11. Влияние спортивной тренировки на изменения основных свойств центральной нервной системы у юниоров-стайеров // Достижения теории и практики учения о моторно-висцеральных рефлексах: матер. симпозиума. – Вильнюс, 1972. – С. 115-116 (в соавт.).

12. Скорость сенсомоторной реакции как показатель функционального состояния нервной системы во время тренировки и в период восстановления // X расширенная науч. конф. по проблемам физиологии. – Кутаиси, 1972. – С. 13-17 (в соавт.).

13. Деякі особливості процесів адаптації у спортсменів з високими показниками витривалості // Теорія та практика фізичного виховання та спорту: Республ. міжвуз. зб. – Київ, 1973. – В. 4. – С. 55-57 (в соавт.).

14. Динамика функционального состояния центральной нервной системы в годичном цикле тренировки у юных легкоатлетов // 13-я Всесоюзная конф. по проблемам физической и биохимической характеристике циклических видов спорта: тез. докл. – Таллин, 1974. – С. 244-246 (в соавт.).

15. Зависимость способности спортсменов к выполнению напряженной мышечной работы от индивидуальных свойств высшей нервной деятельности // Вопросы психологии и физиологии физического воспитания и спорта: матер. республиканской науч. конф. – Казань, 1974. – Ч. 2. – С. 135-137 (в соавт.).

16. Функциональная адаптация центральной нервной системы при напряженной мышечной деятельности: автореф. дис. ... докт. биол. наук: 03.00.13 «Физиология человека и животных». – Одесса, 1975. – 45 с.

17. Физиологические резервы механизмов адаптации ЦНС у спортсменов, специализирующихся в видах спорта на выносливость // Физиологические механизмы физической и умственной работоспособности при спортивной и трудовой деятельности: тез. докл. науч. конф. (25-27 ноября 1981 г.). – Львов, 1981. – С. 223-224 (в соавт.).

18. Выявление резервных возможностей центральной нервной системы спортсменов методом дополнительных нагрузок // Совершенствование научных основ физического воспитания и спорта: сб. науч. тр. – Ленинград, 1981. – С. 181-183 (в соавт.).

19. Устойчивость механизмов адаптации при действии дополнительных экстремальных факторов // Физиология экстремальных состояний и индивидуальная защита человека: тез. докл. I Всесоюзной конф. (12-13 мая 1982 г.). – Москва, 1982. – С. 547-549 (в соавт.).

20. Оцінка функціональних резервів кардіореспіраторної системи підлітків при напруженій м'язовій діяльності // XI з'їзд Українського фізіологічного товариства : тез. доп. (Дніпропетровськ, вересень 1982 р.). – Київ: Наукова думка, 1982. – С. 49-50 (в соавт.).

21. Выявление резервных возможностей центральной нервной системы спортсменов методом дополнительных мышечных нагрузок // Характеристика

функциональных резервов спортсмена: сб. науч. тр.– Ленинград, 1982. – С. 43-50 (в соавт.).

22. Изучение физиолого-гигиенических условий работы в производственных помещениях завода «Легмаш» согласно требованиям отраслевого паспорта санитарно-технического состояния условий труда и разработка физиологической структуры режимов трудовой деятельности: Науч. отчет, депонир. во Всесоюзн. науч.-информ. центре № гос. регистрации 01830000249. – 1983 (в соавт.).

23. Формирование психофизиологической устойчивости при мышечной деятельности // Психологическая устойчивость профессиональной деятельности: тез. докл. Всесоюзн. семинара-совещания. – Москва-Одесса, 1984. – С. 178-180 (в соавт.).

24. Особенности мобилизации резервов выносливости у юных спортсменов // Пути мобилизации функциональных резервов спортсмена: сб. науч. тр. – Л.: ГДОИФК, 1984. – С. 55-64 (в соавт.).

25. Состояние механизмов регуляции функций у нетренированных подростков и юных спортсменов в условиях мобилизации резервов выносливости // Актуальные проблемы функциональных резервов спортсмена: сб. науч. тр. – Л.: ГДОИФК, 1985. – С. 58-64 (в соавт.).

26. Визначення резервних можливостей серцево-судинної дихальної і центральної нервової систем у спортсменів під час гранично напруженої м'язової роботи // Фізичне виховання дітей і молоді: зб. наук. праць.- Київ: Здоров'я, 1986. – Вип. 11. – С. 25-29 (в соавт.).

27. Механизмы мобилизации резервных возможностей в условиях повышенной мотивации // VIII Всесоюзн. конф. «Космическая биология и авиакосмическая медицина» (Калуга, 25-27 июня 1986 г.): тез. докл. – М.: Наука, 1986. – С. 209-211 (в соавт.).

28. Резервы выносливости и методические принципы их определения: метод. рекоменд. для студентов ф-та физич. восп. – Ч. 1. – Одесса, 1987. – 20 с. (в соавт.).

29. Внутри- и межсистемные связи показателей физической работоспособности, сердечно-сосудистой и центральной нервной систем юных спортсменов при напряженной мышечной работе // Системные механизмы адаптации и мобилизации функциональных резервов организма в процессе достижения высшего спортивного мастерства: сб. науч. тр. – Л.: ГДОИФК, 1987. – С. 121-126 (в соавт.).

30. Исследование функциональных резервов мозга подростков в условиях мышечной деятельности // Физиология человека, 1988. – Т. 14. – № 3. – С. 517-519 (в соавт.).

31. Физиологические резервы выносливости подростков: метод. рекомендации для учителей физ. культуры и студентов факультета физ. воспитания. – Одесса, 1989. – 23 с. (в соавт.).

32. Особенности регуляции общего функционального состояния мозга у юных спортсменов при напряженной мышечной работе в условиях повышенной мотивации // Современное состояние и актуальные проблемы физиологии спорта: межвуз. сб. науч. тр. ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта. – Ленинград, 1989. – С. 99-105 (в соавт.).

33. Диагностика функциональных резервов выносливости подростков // Диагностика и регуляция эмоциональных состояний: сб. матер. Всесоюзн. симпозиума / Под общей ред. А.Я. Чебыкина. – Москва, 1990. – Ч.1. – С. 200-204 (в соавт.).

34. Значение максимальных мышечных нагрузок и повышенной мотивации в практике физического воспитания школьников // Депонирование в НИИТ и ПП АПН СССР № 15 – 90. – Москва, 1990.

35. Особенности функционального состояния организма школьников старших классов в условиях мобилизации резервов выносливости // Адаптационные реакции организма старших школьников к физическим и умственным нагрузкам: межвуз. сб. тр. – Пермь, 1990. – С. 72-79 (в соавт.).

36. Координация деятельности сердечно-сосудистой и центральной нервной систем у юных спортсменов при напряженной мышечной работе с повышенной мотивацией // Межфункциональные взаимоотношения при

адаптации организма к спортивной деятельности: сб. науч. тр. – Л.: ЛНИИФК, 1991. – С. 43-50 (в соавт.).

37. Некоторые принципы индивидуализации физического воспитания школьников // Я.А. Коменський і педагогічна сучасність: зб. матер. міжнар. наук. конф. (23-25 вересня, 1992 р.). – Одеса, 1992. – С. 232-235 (в соавт.).

38. Системная адаптация детей 7-8 лет к физическим нагрузкам по замкнутому циклу // Психолого-педагогічні аспекти перспективних систем та технологій навчання: погляд в майбутнє: праці фахівців України, присвячені міжнародній конф. “Глобальні перспективи та національні розв’язання проблем соціального навчання” (Відень, липень 5-9, 1993). – Одеса, 1993. – С. 129-130 (в соавт.).

39. Оцінка адаптаційних особливостей дітей різних медичних груп до м’язових навантажень // XIV з’їзд Українського фізіол. товариства ім. І.П. Павлова. – Київ, 1994. – С. 353 (в соавт.).

40. Навантаження по замкнутому циклу як метод оцінки функціональних можливостей підлітків // XIV з’їзд Українського фізіол. товариства імені І.П. Павлова. – Київ, 1994. – С. 231-233 (в соавт.).

41. Оценка резервных возможностей дыхания, кардио- и гемодинамики юных спортсменов // Гигиена и санитария. – М.: Медицина, 1995. – № 2. – С. 20-22 (в соавт.).

42. Функціональні резерви організму як компонент прогнозування перспективності в ігрових видах спорту // Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор: тези Всеукр. наук.- метод. конф. – Львів, 1996. – С. 47-48 (в соавт.).

43. Функциональные адаптативные возможности мальчиков 7-8 лет // Матер. междунар. науч.-практ. конф. по учебно-воспит. работе с детьми. – Одесса, 1996. – С. 11-12 (в соавт.).

44. Функциональные резервы сердечно-сосудистой системы девочек 15-16 лет // Гигиена и санитария. – М.: Медицина, 1997. – № 4. – С. 31-33 (в соавт.).

Наукова школа Т.М. Цоневої продовжує діяльність

На сучасному етапі наукова школа „Вікові особливості адаптації до м'язової діяльності різного характеру” продовжується в університеті професорами Б.Т. Долинським, Ю.О. Михальовим, приват-професором А.І. Босенко, доц. І.В.Осиповою, доц. В.В. Шутько, колективом кафедри та ін.

Професор Ю.О. Михальов працює над темою «Рациональне використання морських ссавців Світового океану». Оpubлікована монографія «Киты Южного полушария: биология, промысел, перспективы восстановления популяций». Готує другу монографію «Распределение и численность дельфинов в Чёрном море».

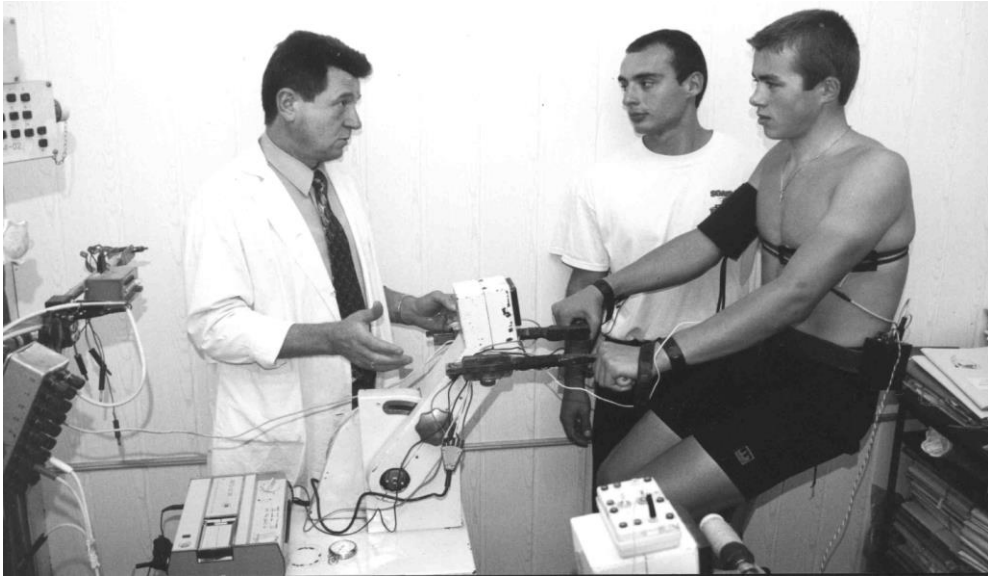
Безпосереднім керівником наукової школи після смерті Цоневої Т.М. стає її учень і послідовник кандидат біологічних наук, приват-професор Босенко Анатолій Іванович, який очолив кафедру і лабораторію вікової фізіології спорту у 1991 році.

Докорінно змінюється матеріальна база кафедри, лабораторії та методичні підходи досліджень. Лабораторія, у зв'язку з переходом в інше приміщення, практично створюється заново. Будується екранована камера, встановлюється кондиціонер, налагоджуються прилади і методики.

Велика робота проводиться по удосконаленню матеріальної бази кафедри і лабораторії: закуповується медико-біологічне і забезпечуюче обладнання. В процес обстежень включаються комп'ютери останніх поколінь, пишуться спеціальні програми, здійснюється ряд винаходів, направлених на підвищення об'єктивності, оперативності, автономності досліджень, швидкості обробки одержаних даних.

Тільки за останні роки одержано 10 патентів України на винахід: два – кандидата пед. наук, доцента Холодова С.А., два – доктора медичних наук, проф. Дегтяренко Т.В., шість – кандидата біологічних наук, приват-проф. Босенко А.І., два з яких у співавторстві зі своїми учнями-аспірантами Самокиш І.І. і Орлик Н.А. Розробки були впроваджені в практику – навчальний процес і діяльність науково-дослідної лабораторії, а також інших установ.

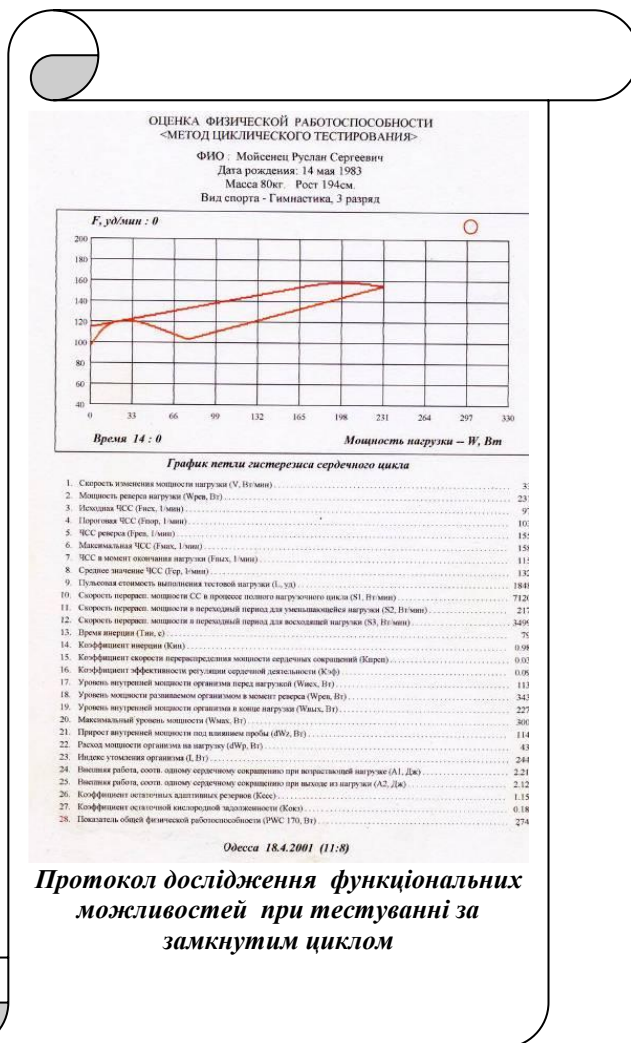
*Дослідження у лабораторії вікової фізіології спорту
проводить приват-професор Босенко А.І. і аспірант Самокіш І.І.*

За ініціативи Босенко А.І., співробітники лабораторії відмовляються від граничних тестуючих навантажень, які містили в собі великий ризик, особливо при обстеженні дітей, і налагоджують дослідження з використанням дозованих фізичних навантажень. За основу приймається методика оцінки фізичного стану зі зміною потужності навантаження за замкнутим циклом (з реверсом), яка була запропонована для обстеження дорослих спортсменів професором Давиденко Д.М. у співавт. (1984). Основний акцент досліджень був зроблений на вивчення адаптивних реакцій і резервів центральної нервової, серцево-судинної систем, системи регуляції рухів, стану регуляторних процесів, енергетичного рівня організму, фізичного розвитку, працездатності та рухової підготовленості школярів, визначення схильності до серцево-судинних захворювань. Велика увага також приділяється динаміці функціональних можливостей юних і дорослих спортсменів в процесі річного і багатолітнього тренування.

Основна тема досліджень з 1990-х років до теперішнього часу— «Системна адаптація до фізичних і розумових навантажень на окремих етапах онтогенезу людини», яку виконують більшість співробітників кафедри (керівник А.І. Босенко).

Програма передбачала довготермінові дослідження функціональних можливостей учнів 7-17 років та студентів обох статей. Проведені багатопланові і об'ємні дослідження дали можливість встановити вікові закономірності формування функціональних можливостей дітей від 7 до 16 років, розвитку рухових якостей, особливостей адаптації основних систем організму до фізичних навантажень з реверсом, встановлені вікові нормативні значення показників, за результатами нового методу тестування. Показані різні шляхи адаптації дітей здорових і з факторами ризику до серцево-судинних захворювань. У зв'язку з відсутністю аналогічних даних для дітей взагалі і тим, що дана оригінальна методика використовувалась тільки на базі нашої кафедри як в Україні, так і на території СНД, співставлення підсумків досліджень практично неможливе, тому отримані колективом результати є оригінальними і являють собою новий напрям досліджень. На базі лабораторії виконуються дослідження загального функціонального стану (ЗФС) мозку у представників різних віково-статевих груп з різними рівнями підготовки і спеціалізації.

За означений період завершено обстеження, обробка і аналіз даних десяти вікових груп хлопчиків і дівчаток від 7 до 17 років включно, дівчат-студенток різного рівня фізичної підготовленості, написані порівняльні наукові звіти і підготовлена монографія, захищені 2 (Холодов С.А., 2006 р. і Самокиш І.І., 2011 р.) і завершені 2 (Петровський Є.П., Орлик Н.А), кандидатські дисертації, захищено понад 40 дипломних і магістерських робіт (науковий керівник Босенко А.І.), проведено низку міжнародних науково-практичних конференцій, видані

збірники матеріалів, ряд методичних посібників і розробок, підготовлена до друку колективна монографія. Встановлюються тісні наукові відносини з Гомельським державним університетом ім. Ф Скорини, Поліським державним університетом (Білорусь), інститутом вікової фізіології РАО, Удмуртським державним університетом (Росія), з іншими установами та вищими навчальними закладами.

Особливо корисними і плідними для обох сторін є відновлені стосунки з інститутом вікової фізіології РАО. В рамках підписаного Договору здійснюється обмін науковою інформацією (публікації), методами досліджень, організуються міжнародні науково-практичні конференції, у яких активну участь приймають представники наукової школи і інституту вікової фізіології РАО.

*Академік РАО,
директор інституту вікової фізіології РАО
М.М. Безруких*

Кафедра приймає участь у конкурсі на одержання наукових грантів України і міжнародних, за результатами яких вони неодноразово були надані.

Цікавим і вдалим розділом роботи наукової школи, започаткованим Т.М. Цонєвою і продовженим Босенко А.І., є організація і проведення наукових конференцій. За період з 1996 по 2014 роки проведені 10 міжнародних науково-практичних конференцій «Адаптаційні можливості дітей та молоді», у яких загалом прийняло участь понад 1700 представників ВНЗ України, ближнього та

дальнього зарубіжжя. Пізнавальними вони були і для студентів нашого університету, які приймали безпосередню участь як в організаційних, так і в наукових заходах, оскільки на кафедрі постійно діє студентська проблемно-наукова група, діяльність якої тісно пов'язана з дослідженнями кафедри і керівником якої є Босенко А.І.

За результатами конференцій було видано 14 збірок наукових матеріалів (3 з яких фахових) за редакцією Босенко А.І. Тільки у 2014 році представниками наукової школи опубліковано понад 60 робіт, зроблено близько 30 доповідей на наукових конференціях.

Босенко А.І. приймає участь у конференціях різного рівня, щорічно виступаючи з 5-6 доповідями на пленарних і секційних засіданнях. За результатами проведених досліджень Босенко А.І. опублікував понад 300 наукових праць, серед яких монографія, 6 патентів України, статті в центральних, міжнародних і фахових виданнях.

Нагороди і відзнаки

Босенко А.І. нагороджений знаком «Відмінник освіти України (1999 р.), грамотою управління освіти і наукової діяльності Одеської облдержадміністрації (2007 р.), знаком «Петро Могила» (2009 р.).

Наукові праці А.І.Босенка

1. Функциональные резервы подростков: Монография. Депонирование в Укр. НИИНТИ 16.09.93г., №.1870 – УК93

Науково-тематичні збірники матеріалів конференції:

1. Підготовлено і видано за редакцією А.І Босенко 14 збірок (1990-2014 рр.) наукових матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Адаптаційні можливості дітей та молоді» (3 з яких фахових).

Навчально-методичні матеріали:

1. Особенности мобилизации резервов выносливости юных спортсменов // Пути мобилизации функциональных резервов спортсмена: сб. науч. тр.– Л.: ГДОИФК, 1984. – С. 55-64 (у співавторстві).

2. Физиологические резервы выносливости подростков: метод. рекомендации для учителей физ. культуры и студентов факультета физ. воспитания. – Одесса, 1989. – 23 с.
3. Оценка резервных возможностей дыхания, кардио- и гемодинамики юных спортсменов // Гигиена и санитария. – М.: Медицина, 1995. – № 2. – С. 20-22 (у співавторстві).
4. Функциональные резервы сердечно-сосудистой системы девочек 15-16 лет // Гигиена и санитария. – М.: Медицина, 1997. – № 4. – С. 31-33 (у співавторстві).
5. Экология и здоровье: метод. рекоменд. по курсу “Валеология.” – Одесса, 2001. – 17 с. (у співавторстві).
6. Стан механізмів регуляції серцевого ритму гімнастів 20-22 років при виконанні окремих видів гімнастичного багатоборства // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – Київ, 2002. – № 4. – С. 19-23.
7. Довідкові матеріали (таблиці, формули та ін.): метод. рекоменд. до курсу «Біологічні методи досліджень у фізичній культурі і спорті». – Одеса, 2003. – 19с.
8. Тестування функціональних можливостей молодших школярів при навантаженні, що змінюється за замкненим циклом // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2003. – С. 121-129.
9. Температура тела человека: метод. рекоменд. по курсам “Валеология”, “Физиология спорта”. – Одесса, 2005. – 21 с. (у співавторстві).
10. Робоча програма з вікової фізіології (з основами м'язової діяльності) для студентів спеціальності “Хореографія, художня культура, етика та естетика” – Одеса, 2005. – 8 с.
11. Спортивная медицина как наука: метод. рекоменд. по курсу «Основы медицинских знаний» для студ. ИФК и Р. – Одесса, 2006. – 25 с. (у співавторстві).
12. Адаптація серцево-судинної системи дівчаток 11-12 років до фізичних навантажень з реверсом // Проблемы, достижения и перспективы развития медико-биологических наук и практического здравоохранения: труды

Крымского гос. мед. ун-та им. С.И. Георгиевского. – Симферополь, 2007. – Т. 143, ч. 1. – С. 11-14 (у співавторстві).

13. Фізіологія людини: програма навчальної дисципліни. – Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2009. – 17 с.

14. Оцінка функціональних можливостей спортсменів тестуванням зі змінною потужності навантаження за замкнутим циклом // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Вип. 14: зб. наук. праць / За ред. О.В. Тимошенка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 41-45 (у співавторстві).

15. Фізіологія спорту: програма навчальної дисципліни. – Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2010. – 11 с.

16. До питання про адекватність фізичного навантаження зі зміною потужності за замкненим циклом у визначенні фізичної працездатності дітей молодшого шкільного віку // Наука і освіта: Наук.-практ. журнал Південного наукового центру НАПН України / Наукове редагування А.І. Босенка. – 2010. – № 6/ LXXXIII. – С. 160-163 (у співавторстві).

17. Біологічні методи досліджень у фізичній культурі та спорті: програма навчальної дисципліни. – Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2010. – 16 с.

18. Фізіологічні основи фізичного виховання і спорту: програма навчальної дисципліни. – Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2010. – 15 с.

19. О типах реакций общего функционального состояния мозга студентов на физические и умственные нагрузки // XXI междунар. науч.-практ. конф. по проблемам физического воспитания учащихся “Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире”: матер. XXI междунар. науч.-практ. конф. – Коломна, 2011. – С. 19-24 (у співавторстві).

20. Особенности адаптации центральной нервной системы первокурсников к физическим и умственным нагрузкам // Проблемы физической культуры населения, проживающего в условиях неблагоприятных факторов окружающей среды: IX междунар. науч.-практ. конф., 6-7 окт. 2011г.:

[материалы]: в 2ч. Ч.1:/редкол: О.М. Демиденко (гл. ред.) [и др.]. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. – С. 11-14 (у співавторстві).

21. Особливості фізичної підготовленості дівчаток 9-10 років у процесі навчальних занять фізичною культурою, спрямованих на розвиток витривалості // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.С. Шевченка. – Вип.. 91. – Серія: “Педагогічні науки. Фізичне виховання і спорт”, 2011. – С. 402-407 (у співавторстві).

22. Щодо можливостей пристрою «Молния» в діагностиці загального функціонального стану мозку людини // Вісник Черкаського університету. Серія «Біологічні науки». Випуск 39 (252). – Черкаси: ЧНУ, 2012. – С. 32-40.

23. Оцінювання рівня мобілізації функціональних резервів студенток молодших курсів педагогічного університету при дозованих фізичних навантаженнях // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2013. – № 11. – С. 3-9. doi:10/6084/m9/figshare/815867 (у співавторстві)

24. Влияние дозированной физической нагрузки по замкнутому циклу на адаптационные возможности центральной нервной системы девочек 7-10 лет: Вісник Мозирського державного педагогічного ун-ту ім. І.П. Шамякіна (Білорусь). – 2013. – № 3 (40). – С. 3 – 10.

25. Фізична працездатність та динаміка частоти серцевих скорочень студенток із різним рівнем рухової активності при тестуванні навантаженням за замкнутим циклом: зб. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. – № 2 (36). – С. 200-208 (у співавторстві).

26. Оцінювання навчальних досягнень з фізичного виховання у вищих навчальних закладах за допомогою показників велоергометричного тестування // Наука і освіта: Наук.-практ. журнал Південного наукового центру НАПН України. – 2014. – № 4. – С.27-32 (у співавторстві).

27. Дифференциация оценки функциональных возможностей практически здоровых детей школьного возраста // Инновационные технологии в

спорте и физическом воспитании подрастающего поколения: матер. четвертой науч.-практ. конф. с междунар. участием (15-16 мая 2014, г. Москва) / ПИФКиС. МГПУ. – М., 2014. – С. 201-204 (в соавт.).

28. Вікова динаміка функціональних можливостей школярів в період від 7 до 16 років // Актуальные проблемы физического воспитания, спорта и туризма: матер.междунар. науч. практ. конф., Мозырь, 9-11 окт. 2014 г. / УО МГПУ им. И.П. Шамякина; редкол.: С.М. Блоцкий (отв.ред.) [и др.]. – Мозырь, 2014. – С. 66-68 (в соавт.).

29. Динамика физической работоспособности девушек-спортсменок в течение овариально-менструального цикла // Наука і освіта: Наук.-практ. журнал Південного наукового центру НАПН України. – 2014. –№ 8. – С. 24-30 (в соавт.).

30. Вплив змагальної діяльності на типи реакції ЦНС // Спортивна медицина, лікувальна фізкультура та валеологія: матер. ХУІ міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса: ОНМУ, 2014. – С. 26-28 (в соавт.).

Патенти:

1. Спосіб діагностики функціональних резервів людини: Пат. UA 59145 А, Україна, 7 А61В5/00, № 2003031916; заявл. 04.03.2003; опубл 15.08.2003,

Бюл. № 8. – 4 с.

2. Спосіб прогнозування резервів витривалості підлітків: Пат. UA 59145 А, Україна, 7 А61В5/0205, № 2003031915; заявл. 04.03.2003; опубл 15.08.2003, Бюл. №8. – 6с.

3. Спосіб діагностики функціонального стану мозку людини: Пат. UA 6219 Україна, 7 А61В3/00, G01D3/00; № 20041109377; заявл. 15.11.2004; опубл. 15.04.2005. – Бюл. № 4. – 8 с.

4. Пристрій для діагностики функціонального стану людини «Молния»: Пат. 20869 Україна , МПК (2007), А61В5/103, А61В 5/16, № u 2006 09326; заявл.28.08.2006; опубл. 15.02.2007, Бюл. № 2. – 6 с. (у співавторстві).

5. Пристрій для оцінки функціонального стану центральної нервової системи людини «АЧР-БОШ-1»: Пат. 88665 Україна, МПК (2014.01), А61М

21/00... № у 2013 12544; заявл. 28.10.2013; опубл. 25.03.2014, Бюл. № 6. – 6с. (у співавторстві).

6. Спосіб оцінки функціональних можливостей дівчат молодшого шкільного віку: Пат. 88663 Україна, МПК (2014.01), А61В 5/00... № у 2013 12520; заявл. 25.10.2013; опубл. 25.03.2014, Бюл. № 6. – 5с. (у співавторстві).

Дещо з життя і діяльності наукової школи та кафедри

*Обговорення подальших перспектив діяльності
зліва направо: професор Круцевич Т.Ю. (НУФС України), доцент Бобошко В.В.,
професор Шеремет Б.Г., професор Джуринський П.Б., професор Горащук В.П.,
приват-професор Босенко А.І. (ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 07жовтня 2014 року)*

Над проектом резолюції VIII (X) міжнародної науково-практичної конференції «Адаптаційні можливості дітей та молоді» працюють представники наукової школи приват-професор Босенко А.І., доцент Пелепчук О.С., професор Дюмін О.В.

VIII (X) міжнародна науково-практична конференція «Адаптаційні можливості дітей та молоді».

Практична частина: сеанс дельфінотерапії

Учасники VIII-ої конференції (16-18. 09. 2010 р.)

Склад наукової школи у жовтні 2014 року

*Перший ряд: Топчій М.С., Філіцова К.А., Босенко А.І., Долинський Б.Т., Бобро О.В., Дубянська В.В., Дишель Г.О.,
другий ряд: Клименко О.В., Михальов Ю.О., Борщенко В.В., Холодов С.А., Пелепчук О.С., Писаренко Г.С., Орлик Н.А.,
Коджебаши В.Ф., Горащук В.П*

